

AHMED RIZA BEY'İN BATI MERKEZLİ DÜNYA SİSTEMİNE DAİR ELEŞTİRİSİ VE SAMUEL P. HUNTINGTON'UN MEDENİYETLER ÇATIŞMASI TEZİNE KARŞI VERİLEBİLECEK YANITLAR^ψ

*Ahmed Rıza Bey's Criticism of The Western Centred World System
and Responses To Samuel P. Huntington's Clash Of Civilisations*
Thesis

Serkan KEKEVİ*

Özet

Ahmed Rıza Bey Doğu-Batı medeniyetleri ayrımını ve çatışmasını 1922 yılında yazdığı *Batı'nın Politik Ahlaksızlığı* adlı eserinde ele almıştır. Batı'nın Doğu dünyasına yaklaşımının ötekileştirici ve tarihsel gerçekleri yadsıyan fikirler üstünde inşa edildiğini savlamıştır. Bu çerçeveden Doğu-Batı ilişkilerini / çatışmasını çözümlenmeye çalışmıştır. Ahmed Rıza Bey'in eserini neşretmesinden yaklaşık 70 yıl sonra Sovyetler Birliği yıkılmış ve Doğu Bloku çökmüştür. *Medeniyetler Çatışması* yaklaşımı Samuel P. Huntington'un çalışmalarıyla dünya genelinde popüler olmuştur. Huntington, Soğuk Savaş içindeki Batı ve Doğu Blokları karşıtlığının yerine Batı ve Batı-dışı medeniyetler, özellikle de Batı ile İslam medeniyetleri arasındaki çatışmanın geçeceği tezini ortaya atmıştır. Ayrıca *bölünmüş ve kararsız ülke* kavramsallaştırması ile Türkiye'yi Batı'ya ait olmayan bir Doğu (İslam) ülkesi olarak konumlamış ve laik yapısının Türkiye'yi ait olduğu medeniyet safında

Makale Geliş Tarihi: 05.11.2024, Makale Kabul Tarihi: 20.12.2024

Araştırma Makalesi Makalesi/Künye: KEKEVİ, Serkan, "Ahmed Rıza Bey'in Batı Merkezli Dünya Sistemine Dair Eleştirisi ve Samuel P. Huntington'un Medeniyetler Çatışması Tezine Karşı Verilebilecek Yanıtlar", *Türkiye Araştırmaları Dergisi (TÜRKAD)*, C. 1, S. 2, Aralık 2024, s.27-48.

^ψBu çalışmanın ortaya çıkmasında AÜ DTCF Bilim Tarihi Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Remzi Demir'e ufuk açıcı doktora dersleri için teşekkür ederim.

* Doç. Dr., Düzce Üniversitesi Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-posta: serkankekevi@gmail.com ORCID: 0000-0002-6805-9821.

bulunmaktan alıkoyduğunu savunmuştur. Bu çalışmada Ahmed Rıza Bey'in tezleri doğrultusunda Samuel P. Huntington'un "Medeniyetler Çatışması" ile Türkiye'ye dair savları incelenmiştir ve eleştiriler getirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Medeniyetler Çatışması, Doğu, Batı, Ahmed Rıza Bey, Samuel P. Huntington.

Abstract

Ahmed Rıza Bey addressed the distinction and conflict between Eastern and Western civilizations in his book "The Political Immorality of the West" published in 1922. He posited that the Western approach to the Eastern world was founded upon otherising and denying historical facts. From this framework, he attempted to analyze the East-West relationship/conflict. About 70 years after Ahmed Rıza Bey published his work, the Soviet Union collapsed, and the Eastern Bloc disintegrated. The clash of civilizations approach became worldwide popular with the works of Samuel P. Huntington. Huntington argued that the Cold War confrontation between the Western and Eastern blocs would be replaced by a conflict between Western and non-Western civilizations, especially between Western and Islamic civilizations. He also positioned Türkiye as an Eastern (Islamic) country that does not belong to the West with his conceptualization of a divided and unstable country, arguing that Türkiye's secular structure prevents it from being on the side of the civilization to which it belongs. The paper examines and attempts to criticize Samuel P. Huntington's "Clash of Civilisations" arguments on Türkiye in line with Ahmed Rıza Bey's theses.

Key words: Clash of civilizations, East, West, Ahmed Rıza Bey, Samuel P. Huntington.

Giriş

19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı Türk Düşünce Tarihi¹ içinde dikkat çeken isimlerden biri Ahmed Rıza Bey'dir. 1859 yılında doğan Ahmed Rıza

¹ Şerif Mardin'e göre: "19. yüzyıl Türk düşünce tarihinden bahsetmek mümkün değildir. Ancak bir 19. yüzyıl düşünce sosyolojisinden bahsedebiliriz. Bu sosyoloji de bana 'Batılı' ve 'Batıcı' olmanın başta hiç de kestiremediğimiz zorlukları bulunduğunu anlatmaktadır. Bu zorlukların üstesinden gelemeyeceğimizi söylemek istemem, fakat konunun herhalde daha yoğun bir şekilde araştırılması aydınlarımızın ilk hedeflerinden biri olmalıdır." bkz: Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 13. Mardin'in yaklaşımının son derece kısıtlayıcı olduğu açıktır. Batılı benzeri sistematikleştirilmiş bir Türk düşüncesi olmasa bile kendi sorunlarını çözmeye yönelmiş bir Türk düşüncesi olduğu yadsınamaz. Diğer yandan

Ahmed Rıza Bey'in Batı Merkezli Dünya Sistemine Dair Eleştirisi ve Samuel P. Huntington'un Medeniyetler Çatışması Tezine Karşı Verilebilecek Yanıtlar

Bey'in ailesi saray çevresine yakındı. Babası Ali Rıza Bey, Kırım Savaşı sırasında İstanbul'da bulunan İngilizlerle dost olması ve İngilizceyi iyi konuşmasından ötürü halk arasında *İngiliz Ali Bey* olarak tanınıyordu. Şûrâ-yı Devlet ve Âyan Meclisi üyeliklerinde bulundu ve sarayda teşrifat nazırı oldu. Ayrıca Ali Rıza Bey iyi derecede yabancı dil bilmesi sayesinde Viyana ve Berlin sefarethanelerinde görev yaptı. Viyana görevinde evlendi. Bu evlilikten Ahmed Rıza Bey dünyaya geldi. Avusturyalı aristokrat bir aileden gelen annesi sayesinde Ahmed Rıza Bey, Batılı tarzda eğitim aldı. Bu sayede Batı düşüncesiyle erken yaşta tanıştı.² Beylerbeyi Rüşdiyesi'ni bitirdikten sonra Mahrec-i Aklâm'a, daha sonra da Galata Sarayı Mekteb-i Sultanisi'ne devam etti. Memuriyete Babîâli Tercüme Odasında başladı, daha sonra istifa ederek sürgünde bulunan babasının yanına gitti.³ Anadolu gezisi sırasında köylünün içinde bulunduğu sefaletten etkilendi. Bu durumla mücadelenin ziraat eğitimi ile olabileceğine karar verdi ve Fransa'ya ziraat eğitimi tahsil etmeye gitti.⁴ Paris'te Grignon Ziraat Mektebini bitirdi.

Şekil 1: Grignon Ziraat Mektebi⁵

Mardin'in düşünce sosyolojisi anlayışının fazla dışarıdan, fazla Batı merkezli olduğu söylenebilir.

²Ziyad Ebuzziya, "Ahmed Rızâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-riza>, Erişim tarihi, 23.11.2024.

³ Ziya Ebuzziya babasının Antalya'da sürgünde olduğunu söylerken Eminatp Malkoç, *Doğu-Batı Ekseninde Bir Osmanlı Aydını* adlı makalesinde sürgün yerini Konya olarak vermektedir.

⁴ Ebuzziya, a.g.e.

⁵ <https://clubgeologiqueidf.fr/wp-content/gallery/grignon-cartes-postales-anciennes/grignon-les-grands-laboratoires.jpg>, Erişim tarihi: 23.11.2024

Ahmed Rıza Bey babasının ölümüyle Paris'ten İstanbul'a döndü. Yurda dönüşünde Ziraat Nezaretine atandı. Makineli ziraat teknikleri ile ilgili fikirlerini gerçekleştirmeye çalıştı. Ancak başarılı olamayınca buradaki görevinden istifa etti ve Maarif Nezaretine geçti. Köylülerin eğitim sayesinde modern teknikleri öğrenebileceğini düşünse de kısa sürede bu fikrinden de sonuç alamayacağını fark etti. 1889'da Bursa Maarif Müdürlüğünü yürüttüğü sırada Fransız Devrimi'nin 100.yıldönümü sebebiyle açılan Paris Evrensel Sergisine katılma bahanesiyle Fransa'ya geçti.

Şekil 2: 1889 Paris Evrensel Sergisi Seyahat Afişî⁶

Görevinden istifa ederek 1908 Devrimi'ne kadar Paris'te kaldı.⁷ Bir arkadaşısı vasıtasıyla adliyede tercümanlık işi buldu.⁸ Bu şekilde Paris'te geçimini sağlayabildi. Bu dönemde Ahmed Rıza Bey, pozitivizm ile ilgili öğrenim gördü ve bilgisini genişletti. Sorbonne Üniversitesinde *târîh-i tabîi* derslerine devam

⁶ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/17/Paris_1889_plakat.jpg, Erişim tarihi: 23.11.2024.

⁷ Eminatp Malkoç, "Doğu-Batı Ekseninde Bir Osmanlı Aydını: Ahmet Rıza, Yaşamı ve Düşünce Dünyası", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Cilt 6, Sayı 11, 2010, s. 97.

⁸ Haluk Şehsuvaroğlu, *Cumhuriyet Gazetesi*, 27.01.1950.

ederken Pierre Laffitte'in⁹ verdiği pozitivizm derslerini takip etti.¹⁰ Aslında Ahmed Rıza Bey pozitivizm fikri ve Auguste Comte'un öğretileri ile Paris'e gitmeden evvel Dr. Robinet'in¹¹ Auguste Comte hakkında yazdığı bir kitap sayesinde tanışmıştı.¹² Paris'te pozitivistlerin cemiyetine üye oldu ve kısa süre içinde bu çevrenin tanınmış bir ismi haline geldi. *Ordre et Progrès* (nizam ve terakki) ilkesini savunan cemiyetin bu ilkesini hayatı boyunca savundu.¹³ Cemiyetin *La Revue Occidentale*'de adlı yayın organında İslâmiyet'i tanıtıcı ve İslâm'ın erdemlerine yönelik makaleler yazdı. Bilhassa Osmanlı Devleti ile ilgili olarak Fransız basınında çıkan yazılara olumsuz içerikli yazılara cevap verdi. Ahmed Rıza Bey 1895'te Paris Jön Türk grubunun ve İstanbul İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olarak kurulan Türkçe *Meşveret* gazetesinin başına geçti. Ayrıca bu gazeteye ek olarak *Mechvéret Supplément Français* adlı türünü çıkarmaya başladı.

Jön Türklerin önemli bir kanadı, Auguste Comte'un felsefesini sosyo-politik bir program olarak bir çıkış ve kurtuluş reçetesi olarak değerlendiriyordu. Bu meyanda pozitivizm II. Abdülhamid rejimine karşı mücadelede İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin düşünsel zeminlerinden biri haline gelmişti.¹⁴ Sina Akşin'in de belirttiği gibi, Ahmed Rıza Bey'e göre Osmanlı toplumunu kurtaracak olan Kânûn-ı Esâsî'den ve meşrutiyetten çok, *yeni bir insan* yetiştirmekti.¹⁵ Bu ise bilimle ve eğitimle pozitivizmin vazettiği düsturla sağlanabilirdi. Onun bu fikirleri özelde İttihat ve Terakki Cemiyeti, genelde ise Türk modernleşmesi üzerinde etkili oldu.

Ahmed Rıza Bey II. Meşrutiyet'in ilânından sonra İstanbul'a döndü. Meşrutiyetçi çevrelerde *ebü'l-ahrâr* (hürriyetçilerin babası) olarak bilinen Ahmed Rıza Bey, meclise İstanbul mebusu olarak girdi ve oy birliği ile meclis

⁹ Fransız pozitivist (1823-1903), Auguste Comte'un öğrencisi. Collège de France içinde yer alan bilim tarihi kürsüsünün kurucusudur.

¹⁰ Malkoç, a.g.e., s.97.

¹¹ Jean François Robinet (1825-1899), Fransız doktor, tarihçi ve siyasetçidir. Daha çok Dr. Robinet adıyla adıyla tanınmıştır. Auguste Comte'un da doktoru olan Robinet onunla yakın çalışma imkânı buldu ve onun pozitivizmle ilgili çalışmalarını takip etti.

¹² Enes Kabakçı, "Bir Yeniden Yorumlama Örneği: Ahmed Rıza'nın "pozitivizm"i," *Sosyoloji Dergisi*, Dizi 3, Sayı 28, 2014/1, s.41.

¹³ Ebuzziya, a.g.e.

¹⁴ Kabakçı, a.g.e., s.29.

¹⁵ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018, s.49.

başkanlığına seçildi.¹⁶ Ancak İttihatçılarla fikir ayrılıkları gün yüzüne çıktı. 18 Nisan 1912’de Âyan Meclisi üyeliğine getirildi. İttihatçıları eleştirmeye başladı. Bâbîâli Baskını (23 Ocak 1913) sonrasında İttihatçılar ile arası tamamen açıldı.

I. Dünya Savaşı’nın bitmesinin ardından mütareke döneminde Sultan Vahdeddin tarafından Âyan Meclisi reisi olarak tayin edildi. Ayan Meclisi başkanlığı sırasında Vahdet-i Millî Cemiyeti’ni kurdu ancak başarılı olamadı. Bu süreçte Damat Ferid Paşa’nın politikalarına karşı çıktı. Mustafa Kemal’in 22 Haziran 1919’da Havza’dan gönderdiği mektup üzerine kendi ifadesiyle “vicdanının emir ve işaretiyle” Paris’e gitti.¹⁷ Burada milli mücadele lehine Fransız kamuoyunu etkilemeye çalıştı.¹⁸ 1926 yılında Türkiye’ye döndü. Vaniköy’deki çiftliğinde yerleşti. Hatıraları ile İttihat ve Terakkî’nin tarihini kaleme almaya başladı. 26 Şubat 1930’da kaza sonucu düşüp kalça kemiğini kırdı; aynı gün kaldırıldığı Şişli Etfal Hastanesi’nde öldü.¹⁹

Ahmed Rıza Bey bir fikir adamı olarak üretkendi. Fransızca ve Türkçe pek çok eser yazdı. *Tolérance Musulmane* (Müslümanlarda Müsamaha, Paris 1897), *La Crise de l’Orient* (Doğu Sorunu, Paris 1907), *Echos de Turquie* (Türkiye Haberleri, Paris 1920) ve *La Faillite Morale de la Politique Occidentale en Orient* (Batının Politik Ahlaksızlığı, Paris 1922) dikkat çekici olanlarıdır.

Niyazi Berkes’in de belirttiği gibi bu dönemin Osmanlı münevverleri Avrupa’nın Müslüman-Türk karşıtlığına bir savunma geliştirmek ve Avrupalıların söz konusu fikri bombardımanıya uğraşmak zorunda kalmıştı.²⁰ Ahmed Rıza Bey de pozitivist felsefe ışığında ve meşrutiyet ile terakki kavramları çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu’nun nasıl kurtulacağı sorusuna cevap arıyordu. Öte yandan Batılılara karşı Doğu’yu savunuyordu. Ahmed Rıza Bey’in kişiliğinde ve düşünce yapısında 19.yüzyılda ortaya çıkan Türk aydınının bu ve bundan sonraki dönemleri de kapsayacak temel sorunsalı da netleşmişti.

¹⁶ Ebuzziya, a.g.e.

¹⁷ Atatürk Ansiklopedisi, Ahmed Rıza Bey (1858/1859-1930) maddesi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ahmed-riza-bey-1858-1859-1930/?pdf=3892>, Erişim tarihi: 23.11.2024.

¹⁸ A.g.e.

¹⁹ A.g.e.

²⁰ Niyazi Berkes, *200 Yıldır Neden Bocalıyoruz, Cilt 1*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul 1997, s.56-57.

1. Pozitivizm, Osmanlı Aydını ve Ahmed Rıza Bey

19. yüzyıl Türk Düşüncesi pozitivizmden neden etkilenmişti? Ve hangi şartlarda neredeyse ana akım hâline gelmişti? Tabii böyle bir sorunun kesin cevabı olmamakla birlikte bu konuda Osmanlı aydınlarının Auguste Comte'un Doğu'ya olan ilgisini keşfetmelerinin payı olduğu savlanabilir. Comte'un İslamiyet'in pozitivizme daha uygun olduğunu düşünmesi Osmanlı nasıl kurtulur sorusunun yanıtını arayan Osmanlı aydınlarının bir kısmına aradıkları cevabı sunuyordu. Bilhassa Comte'un *nizam* (ordre) fikrinin Doğu'da daha kolay uygulanabilir olduğuna dair inancı bir kısım Osmanlı aydını için aranan formüldü. Comte'a göre fikri ve toplumsal açıdan anarşik bir havanın hüküm sürdüğü Avrupa ve özelde Fransa'ya göre Doğu'da pozitivizm gelişmeye daha müsaitti.²¹ Katolisizme göre İslamiyet'in pozitif dine geçmeye daha uygun olduğunu belirten Comte İslam'ın, akıl ile ahlâkı bağdaştırabilme özelliğine vurgu yapıyordu.²² Auguste Comte'un Mustafa Reşit Paşa mektuplaşması, ardından Paşa'nın maddi desteği ile Paris'e giden İbrahim Şinasi'nin Ernst Renan ve Emile Litre ile kurduğu ilişki sayesinde Osmanlı aydınının pozitivizm fikrini tanımasını sağladı.²³

Pozitivizmin Comte sonrasında Osmanlı aydınında karşılık bulmasını sağlayan ise Pierre Laffitte'nin görüşleri olmuştu. Özellikle onun sömürge karşıtı bakış açısı Auguste Comte ile kıyaslandığında Osmanlı aydınına daha benimsenebilir bir pozitivizm yolu sunuyordu. Laffitte yazılarında pozitivizm ile İslam arasında tarih ve toplumsal değişim anlayışı bakımından benzerlikler olduğuna vurgu yapıyordu. Ona göre, İslam *Peygamberi tarihsel devamlılık* anlayışının önemini anlamıştı. Bu sayede Araplar arasında toplumsal dönüşümü başarmıştı.²⁴ Ahmed Rıza Bey de fikir babası olarak gördüğü Laffitte'nin fikirlerinden oldukça etkilenmişti.

Osmanlı aydınlarının pozitivizmi benimsemelerinde Batı'ya karşı bir şeyler söyleyebilme isteği de vardı. Batı menşeli bu görüş sayesinde adeta

²¹ Kabakcı, a.g.e. s.33.

²² Öte yandan Comte'un Osmanlı için öngördüğü çözülmenin bir sosyolojik gereklilik olduğuna dair vurgusunun Osmanlı aydınlarının benimseyeceği bir anlayış olmadığını da tahmin etmek zor değildir.

²³ Kenan Özkan, "Türk Modernleşmesinde Pozitivizmin Bilim Algısı", *Belgi*, Sayı 7, Kış 2014, s.934.

²⁴ Kabakcı, a.g.e., s.34.

Batı'nın silahını Batı'ya kullanmak mümkün olabilirdi. Ahmed Rıza Bey'in Avrupa'da yaptığı yayınlardaki başlıca amacı da İslam medeniyetinin Batı'dan aşağı olmadığını göstermekti. Pozitivizm ise gerekli teorik dayanağı sunabiliyordu. Bu sayede Avrupa'nın o meşhur *Barbar Türkler ve İslam nedeniyle Doğu gelişmemiştir* tezlerine yanıt verilebilirdi.

2. Batının Politik Ahlaksızlığı ve Doğu-Batı Çatışması

Ahmed Rıza Bey'in *Batı'nın Politik Ahlaksızlığı* (1922-Paris) eseri özü itibarı ile “medeniyetler çatışması” yaklaşımı olarak değerlendirilmeye uygundur. Pierre Lafitte'in gerek Batı gerekse Doğu medeniyeti ile ilgili savları Ahmed Rıza Bey'in fikirlerinin de temel dayanağı olmuştur.²⁵ Eserlerinde doğrudan dile getirmese de söz konusu ahlaksızlığın sahnesi uluslararası siyaset arenasıydı.²⁶ Ahmed Rıza Bey'e göre Batı tarih boyunca Türklere yönelik iki yüzlü bir siyaset izlemiştir. Batı'nın Türkiye'ye karşı bakışında ahlaki bir yön yoktu. Hatta Ortaçağ'da Haçlı seferlerini düzenleyen Batı; 19. ve 20. yüzyılın Batı medeniyeti ile kıyaslandığında daha ahlaklı bile sayılabılırdi. Çünkü Batı, o zaman en azından Hilal ve Haç ikiliği üzerinde apaçık bir düşmanlık güdüyordu.²⁷ Servet merkezli *günümüz* Avrupa'sı ise *ikiyüzlü*, diğer medeniyetlere, milletlere karşı *müsamahasız* bir yapıdaydı. Ahmed Rıza Bey çağdaş Avrupa'da din temelli Ortaçağ düşüncesinin hâlen hâkim durumda olduğunu ve Hristiyanlık merkezli Batı üstünlüğü düşüncesinin aynen devam ettiğini savunuyordu. Bu durumun en bariz göstergesi ise sömürgecilikti. Ayrıca, Batı kendisi dışındaki dünyayı ne ölçüde bilmekteydi ve gerçekten hakkıyla tanımak istemekte miydi? Bu meyanda Türkiye'nin gerçek politik durumu ne ölçüde bilinmekteydi? Türkler, Avrupalılar tarafından öteki olarak konumlanmıştı, Batı'nın ikiyüzlü politikaları Türkiye örneğinde bütün çıplaklığıyla görülmüyordu. Mesela Sovyetler Birliğinde Rus Çarı'nın Rus Müslümanlarına karşı yürüttüğü politikanın aynen devam etmesi²⁸ veya Birinci

²⁵ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çeviren: Babür Turna, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2014, s.268.

²⁶ Ahmed Rıza Bey'in uluslararası ilişkilere dair normatif bir bakış açısı da ürettiğini ifade etmek gereklidir. Uluslararası ilişkiler yazımının aşırı Batı merkezli olması Türk düşüncesine ya da düşünürlerine yönelik bir körlük yaratmıştır.

²⁷ Ahmet Rıza Bey, *Batının Politik Ahlaksızlığı*, Çeviren: Ergun Göze, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2015, s.17.

²⁸ A.g.e., s.23.

Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'ye dayatılan Sevr Antlaşması ile reva görülen gelecek²⁹, durumu net bir şekilde ortaya koyuyordu.³⁰

Ahmed Rıza Bey'e göre Batı'da ahlak üzerine üretilmiş birçok eser olsa da Batılılar günümüzdeki politik faaliyetlerinde ahlakî davranmıyordu. Yazılanlar ile yapılanlar arasındaki zıtlık bu anlamda çok net şekilde görülebilirdi. Söz konusu politik ahlaksızlığın temellerinden biri de Türklere yönelik uzun asırlardan süzülüp gelen *barbar* indirgemeciliği idi.³¹ Diğer taraftan Batı, Doğu üzerinde reform yapması yönünde baskı kuruyordu. Mesela Hristiyan azınlıkların korunması için Osmanlı'ya reform dayatması böyleydi. Fakat reformlar Batı açısından bir çıkar elde edebilirse anlamlıydı. Bu noktada Ermenistan konusunu örnek veren Ahmed Rıza Bey, Ermeni meselesinde ıslahatların Rusya'nın çıkarına uygun bir şekilde büründürülüp Osmanlı'ya dayatıldığını vurguluyordu.³² Pierre Laffitte'in "*Batı Doğu'yu ıslah etmeden önce bunu başarabilmek için evvela kendisini ıslah etmelidir.*" sözüne atıf yapan Ahmed Rıza Bey bir bakıma *Beyaz Adamın Yükü* retoriğini sorgulayarak, Hristiyan Batı'nın Müslümanların üstünde tahakküm kurmasının herhangi bir gerekçesi olamayacağını savlıyordu.

Ahmed Rıza Bey Batı-Doğu ilişkisinde Haçlı seferlerini temel bir açıklama bağlamı olarak konumlandırmıştı. Ona göre Haçlı Seferleri, Papalığın ekonomik çıkarları ve otoritesini güçlendirmek amacıyla tertip edilmişti. Seferleri kuvveden fiile dönüştüren temel itki ise İslâm'ın kilisenin varlığını tehdit etmesi söylemiydi.³³ Hiçbir şeyi anlayamayan halk kalabalıklarına ise güya Filistin'i kurtarmak, Müslümanları oradan sürmek ve Kilise'ye aykırı her şeyi oradan silmek vazifesi verilmişti. Katiller, caniler, hırsızlar, korsanlar, yağmacılar, günahlarını Türk kanıyla yıkamak için yola çıkmıştı.³⁴ Haçlı seferleri bir medeniyet yıkımı projesiydi. Ahmed Rıza Bey Haçlı seferlerinin

²⁹ Osmanlı içindeki unsurlara kendi kaderini tayin hakkı tanınırken bunun imparatorluğun ana unsuru olan Türklere verilmemesi ve bu nüfusun Anadolu içlerine sıkıştırılması Ahmed Rıza Bey'in ifadesiyle Batı'nın Politik Ahlaksızlığı'nın kanıtıdır. Bu bakımdan günümüzde *Sevr Sendromu/Korkusu* olarak bu tarihsel vakayı psikoloji alanına sevk ederek tedavi edilmesi gereken bir ruh hâline indirgeyip, küçültenlerin siyasi ajandalarının olduğunu düşünmekteyim.

³⁰ A.g.e., s.29.

³¹ A.g.e., s.34.

³² A.g.e., s.38.

³³ A.g.e., s.72-76.

³⁴ A.g.e., s.83.

mağdurlarını ele alırken Doğu'nun ve Batı'nın kültüre ve kimliğe dayalı sınırlarını belirlemiştir. Katolik Hristiyanların Doğu seferinden Bizans İmparatorluğu da payını acı bir şekilde almıştır. Avrupalılar için Bizans Doğu demektir. Bir bakıma Fatih Konstantiniye'yi fethetmekle burayı İstanbul'a dönüştürmekle Doğu'yu ihya etmiştir. Son tahlilde Ahmed Rıza Bey Haçlı Seferlerini, özgürlükçü fikirlere karşı entelektüel köleliği ve Hristiyan Avrupa'nın korktuğu ve nefret ettiği özgürleştirici ilme karşı da cehaleti savunma savaşı olarak niteliyordu.³⁵

Doğu-Batı çatışmasında Ahmed Rıza Bey'in verdiği diğer bir örnek İspanya Müslümanlarının yok edilmesi süreciydi. Bu bir faciaydı ve şahane bir medeniyet, milyonlarca kitap, Ortaçağın en gelişmiş ve güzel kentleri Hristiyan Avrupa'nın *kutsiyet düşmanlığının* ateşinde yok edilmiştir.³⁶

Ahmed Rıza Bey eserinde Chateaubriand'a³⁷ atıf yaparak Fransız yazarın İslam medeniyetine dair olumsuz savlarının tersinden okumasını gerçekleştirmiştir. Yıkıcı olan Doğu medeniyeti değil aslında Batı medeniyetidir. Hatta Hristiyanlığın çöküşünün temellerinin Haçlı Seferleri devrinde aranması gerektiğini vurgulayan Ahmed Rıza Bey'e göre Batı teoride ahlaka dair çok şey üretse de iş eyleme geldiğinde yıkıcı ve organize şiddete dayalı bir medeniyet yaratmıştır.

Çalışmasının Müslüman Medeniyeti adlı kısmına Ernst Renan'ın eleştirisi ile başlayan Ahmed Rıza Bey'e göre Batılılar, İslam medeniyetinin üretimini önemsizleştiriyordu ve Arap diline indirgenmiş bir anlayışı savunuyordu. İran, Arap, Hint, Türk birçok milletin eseri olan İslam medeniyeti *Arap medeniyeti* ile eşitlenemezdi. Bu nedenle Ahmed Rıza Bey kitabında *geniş anlamda* bir İslam medeniyeti tanımlamıştı. Doğu medeniyetinin düşünsel ve dinsel dilinin Arapça olması İslam medeniyetini Araplara mahsus hale getirmezdi. Bu meyanda Renan'ın indirgemeci anlayışı benimsendiğinde Batı

³⁵ A.g.e., s.93.

³⁶ A.g.e., s.110.

³⁷ François Rene de Chateaubriand (1768-1848), 1806-1807 yılları arasında, Paris'ten başlayarak Kudüs, Mora, Yunanistan, Ege Adaları, İzmir, İstanbul'u kapsayan uzun bir seyahate çıkmıştır. Bu yolculuğuna dair yazdığı seyahatnamesi Osmanlıya, Müslümanlara ve İslamiyet dinine yönelik ağır eleştiriler içermektedir. Seyahatnamesinde Müslümanların Doğu'yu yıkıma uğrattığını iddia etmektedir. İlgili çalışma için bkz: Chateaubriand, *Paris-Kudüs Yolculuğu I-II-III*, Çeviren: Oğuz Peltek, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, Ankara, 1949.

medeniyetinin de Latin medeniyeti olması gerektiği eleştirisi yapılabilirdi. İslam medeniyetinin keşiflerini, Batılı yazarlardan yaptığı alıntılarla sergilemeye çalışan Ahmed Rıza Bey'e göre *ilmin vatanı olamazdı* ve tek başına Hristiyan biliminden ya da Müslüman biliminden söz edilemezdi.³⁸ Ortaçağ'da Müslümanların bilime büyük katkıları olmuştu. İslam'dan neşet eden dört faktörün bu hususta büyük önemi vardı. Birincisi, İslam dini geçmişe hürmet ediyordu ve ona dikkatle yöneliyordu. İslam geçmişin birikimini asla yadsımamaktaydı. İkincisi, her Müslüman'ın Kur'an'ı öğrenme ve bilme zorunluluğu sayesinde Müslümanlar Kur'an öğrendikçe dillerini geliştiriyorlardı. Ayrıca Kur'an bir siyaset ve medeni hukuk kitabıydı ve ilmi teşvik etmekteydi. Üçüncüsü, İslam kategorik olarak ruhban sınıfına izin vermiyordu. Dördüncüsü de İslami doktrinin temelini müsamaha³⁹ oluşturuyordu.⁴⁰ Dolayısıyla İslam medeniyeti geçmişte olduğu gibi şimdi de bilime katkı yapabiliirdi.

Kitabının *İslam'ın Rönesansı* adlı kısmında Ahmed Rıza Bey Müslümanların entelektüel gelişmişliğini ele alıyordu. Ona göre, Müslümanlar Rönesans oluşturabilecek alt yapıya sahiptiler. Mimari, edebiyat, müzik, resim gibi alanlardaki gelişmişlik ve Antik Yunan'a ait felsefe eserlerinin tercümesi hareketi bunu kanıtlamaktaydı. Ancak Batı, Haçlı seferlerini düzenleyerek ve Endülüs'ü yok ederek İslam dünyasında Rönesans gerçekleşmesi ihtimalini ortadan kaldırmıştı.⁴¹ Buna ek olarak İslam'ın felsefi konumlanmasını rasyonalist olarak savlayan Ahmed Rıza Bey, İslam medeniyetinin hayata dönük, deneyden çıkan bilgiler ürettiğini ve bu konuda Türklerin çok başarılı olduğunu vurguluyordu. Ayrıca Auguste Comte'un pozitif ilimlerin Avrupa'ya Araplar sayesinde girdiği tespitini de hatırlatıyordu. İslam medeniyeti; tıp,

³⁸ Remzi Demir, *Philosophia Ottomanica*, Cilt III, Lotus Yayınları, Ankara, 2007, s.198.

³⁹ Bu müsamahanın uzun vadede Osmanlı için Rum ve Ermeni meseleleri sorun yarattığını da belirten Ahmed Rıza Bey müsamahasız yapı olsaydı her iki meselenin de çok eski tarihlerde zorla din değiştirme veya toptan imha suretiyle halledilebileceğini belirtmektedir. Ahmed Rıza Bey'in amacı burada geçmişin bir eleştirisi değildir. Batı'nın müsamahasızlığını sergilemektedir. Bu bağlamda İspanya Müslümanlarının, Afrika, Amerika ve Avustralya yerlilerinin akıbetini hatırlatarak Batı'nın yıkıcılığını ve organize şiddete dayalı medeniyetini kendince resmetmektedir.

⁴⁰ Ahmet Rıza Bey, *Batının Politik...*, s.139-144.

⁴¹ A.g.e., s.148-153.

kimya, astronomi, coğrafya, matematik ve geometri alanlarında başarılı eserler ortaya koyarken Avrupa bunlardan bihaberdi.⁴²

Kitabının *Çöküş ve Sebepleri* adlı kısmında Ahmed Rıza Bey İslam medeniyetinin sorunları üzerinde durmuştur. Günümüzde İslam medeniyetinde entelektüel gelişimin olmamasının nedenlerini sorgulamaktadır. Ona göre, ilk olarak İslam medeniyeti, Endülüs örneğinde olduğu gibi, Batılılarca bilinçli bir şekilde yok edilmişti. İkinci olarak İslam'ın kendi içinden kaynaklanan sorunlar da uzun erimde İslam'ın çöküşüne zemin hazırlamıştı. Sünnilik ve Şiilik gibi itikadi bölünmeler buna örnekti. Üçüncü olarak Kur'an'ın ruhuna aykırı bir biçimde Allah ile kul arasına giren ruhban sınıfın ortaya çıkması İslam'ın vazettiği gerçekleri gölgelemişti.⁴³ Ahmed Rıza Bey'in sofular olarak nitelediği gruplar müsamahasız bir din anlayışının doğmasına sebep olmuşlardı. Dolayısıyla ilim ve tahsilin önüne set çeken bir din anlayışı ortaya çıkmıştı. Ulema sınıfı da bu düşünceyle hareket etmiş ve hükümdarların despotik eğilimlerinin yanında yer almıştı ve bunun neticesinde despotizmin önü açılmıştı. Zaten Ahmed Rıza Bey'e göre süreç içinde hükümdarlar ve ulema sınıfı halkın cahil bırakılması konusunda uzlaşmıştı. Hristiyanlığın yaşadığı süreç İslam açısından da gerçekleşmiştir.⁴⁴ Sonuçta İslam toplumları müsamahasız, ahlaksız ve korkak yapıya doğru evrilmiştir. Ancak suç Kur'an'ın değildir, sofuların ve ulemanındır. İslam açısından hâl böyleyken Ahmed Rıza Bey Avrupa'nın önemli bir tarihsel gerçekliği gizlediğini savlamaktadır. Batı medeniyetinin Doğu'dan aldıklarını gizlemesi, Doğu'nun kökenlerini yadsıması *Batı'nın Politik Ahlaksızlığı'nın* tepe noktasıdır. Müslümanların Sicilya'da kurdukları medeniyet veya Endülüs'teki yüksek kültür ve medeniyet Avrupa'ya bir şekilde tesir etmişti.⁴⁵ Yani, Rönesans'ın İtalya'da başlaması tesadüf değildi. Çünkü İtalya'nın Doğu ile yoğun bir ilişkisi vardı. Diğer taraftan Avrupa'da aklı uyandıran ise Haçlı Seferleri sonucunda Doğu'nun ilmini görmeleri ile başlamıştı. Haçlılar İslam ülkelerine geldiklerinde yüksek bir medeniyetle karşılaşmışlardı. Papalık, Avrupalıları savaşmak için organize etse de Batılıların Doğu'da ilimle karşılaşmasının beklenmedik sonuçları olmuştu.⁴⁶ Haçlı

⁴² A.g.e., s.155-170.

⁴³ A.g.e., s.176-178.

⁴⁴ A.g.e., s.178.

⁴⁵ A.g.e., s.182-186.

⁴⁶ A.g.e., s.188-190.

seferlerinin ardından tercüme faaliyetlerinin artması normaldi. Batı astronomi, tıp, güzel sanatlar, ziraat, sanayi gibi birçok konuda temel bilgileri Müslüman âlimlerin eserlerinden öğrenmişlerdi. Batı, Endülüs medeniyetini yıktığı, İslam âlimlerinin eserlerinin tesirlerini yadsıdığı için özür dilemeliydi.

Öte yandan Ahmed Rıza Bey, Doğu'nun geçmişle kıyaslandığında ortaya yeni bir şeyler koyamamasından dolayı muzdariptir. Durmadan geçmişle övünmenin de yanlış olduğunu belirtmektedir. *Zaten solmuş ve tesirini yitirmiş bir medeniyetle övünmek bir milleti ancak tepkici yapmaya yarar*⁴⁷ ifadesi onun medeniyetlerin tekâmülüne ne kadar inandığının da göstergesidir. Bununla beraber Doğu'nun kalkınmasının Herbert Spencer'in *Mümkün olduğu kadar Amerikalıları ve Avrupalıları kendilerinden uzak tutmaları, ... ve bilhassa bütün şiddetleriyle, Avrupa'nın sivil ve askeri etkilerinden olabildiğince kaçınmaları* yaklaşımıyla mümkün olabileceğini düşünmektedir.⁴⁸

Özetle, Ahmed Rıza Bey, modernleşme çizgisinde, Ortaçağ'dan itibaren Doğu-Batı ilişkilerini düşünsel-kültürel, tarihsel-politik bağlamlarda incelemiştir. Burada "çatışma teorisine dayalı medeniyetler ilişkisi" kurgulamıştır. Doğu-Batı ilişkisinin çatışma boyutunun çok uzun zaman din ekseninde yürüdüğünü ve 20. yüzyılda da Ortaçağ zihniyetinden beslenen bir çatışmanın var olduğunu savlamış, Batı'nın "çatışmacı bağnazlığını" ön plana çıkarmıştır.

3. Medeniyetler Çatışması

Ahmed Rıza Bey çöken bir imparatorluğun aydını olarak özü ülkesini kurtarmak olan fikirlerini inşa etmeye çalışırken hem hayatında hem de düşünce dünyasında savrulmalar yaşamıştı. Mesela, I. Dünya Savaşı'na tanık olmuştu. Vatanı ellerinden kayıp giden ve hem gerçek manası ile bir *Kurtuluş Savaşı* veren hem de yokluklarla yeni bir ülke inşa eden neslin üyesiydi. İşte bu çalkantılı dönemin bir bakiyesi olarak Batı'ya karşı Doğu'nun savunmasını yaptı. Ahmed Rıza Bey'in mezkûr tezinden yaklaşık 70 yıl sonra bir başka *Medeniyetler Çatışması* tezi Batı'dan Amerika Birleşik Devletleri'nden geldi. 1993 yılında *Foreign Affairs* dergisi Harvard Üniversitesi siyaset bilimleri profesörü Samuel P. Huntington'un, *Medeniyetler Çatışması* adlı makalesini

⁴⁷ A.g.e., s.222.

⁴⁸ Malkoç, a.g.e. s.148.

neşretti. Anılan makale, farklı medeniyetlere bölünmüş dünyada çatışmaların ana sebebinin din ve kültür katmanlarından doğacağını savlıyordu. Ardından makalesinin gördüğü yoğun ilgi üzerine Huntington tezlerini detaylandırdı ve 1996 yılında *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması* adıyla kitaplaştırdı.

Samuel P. Huntington iki savaş arası dönemde, Avrupa'daki barış ve güvenlik sisteminin dağılmaya başladığı yıllarda (1927) doğmuş, Soğuk Savaş Dönemini görmüş, Amerikan hegemonyasının yükselişi, iştirilmiş liberalizm ve Keynesyen dönemi, Vietnam Savaşı ve Amerikan hegemonyasının gerileyişi ardından küreselleşme ve neo-liberalizmin güçlenmesi ile Sovyetler Birliği'nin çöküşüne tanık olmuştu. Onun yaşam hikâyesinde dünya düzeni ikinci kez değişmişti. Doğu Bloku içten içe çözülürken bir başka ABD'li akademisyen Francis Fukuyama ise *Tarihin Sonu*'nun geldiğini iddia ediyordu. İnsanoğlunun siyasi, iktisadi ve beşerî tekâmülünde liberal düzen varılacak son hedefti. Bu tartışmaya Samuel P. Huntington farklı bir bağlamdan katıldı. Ona göre tarih akmaya devam ediyordu ve çatışmanın sonu yoktu. Bloklar arası çatışma medeniyetler arası çatışmaya dönüşmüştü.⁴⁹ Huntington'a göre medeniyetlerin çatışmasının temel bazı sebepleri vardı:

“(1) Medeniyetler arasındaki farklılıklar sadece hakiki değil, esaslıdır. Tarih, dil, kültür, gelenek en önemlisi de dinleri farklıdır. (2) Dünya gittikçe küçülmektedir ve farklı medeniyetlerin insanları arasında etkileşimler gittikçe artmaktadır. Bu artan etkileşimler, medeniyet şuurunu ve medeniyetlerin kendi bünyelerindeki müşterekliklerin yanı sıra medeniyetler arasındaki ayrılıkların fark edilmesini kuvvetlendirmektedir. (3) Dünya genelindeki sosyal değişme ve ekonomik modernleşme süreci insanları mahalli kimliklerinden kopartmaktadır. Bu aynı zamanda bir kimlik kaynağı olarak millî devletin zayıflamasına neden olmaktadır. Bunda dinin çok büyük etkisi vardır. Köktencilik tüm dinler için geçerli olmak üzere genç tahsilli, orta sınıfları sarmalamaktadır. (4) Batı'nın kudretinin zirvesinde olması, Batılı olmayan medeniyetler arasında ecdat fenomenine dönüşü ortaya çıkarmaktadır. (5) Siyasi ve ekonomik olanlara nisbetle daha az değişme gösteren kültürel hususiyetlerin uyuşma ve ayrışmaları da bu yüzden onlara göre daha kolaydır. Eski Sovyetler Birliğinde komünistler demokrat, fakirler zengin olabildiler. Fakat Ruslar

⁴⁹ Samuel P. Huntington, “The Clash of Civilizations”, *Foreign Affairs*, Summer 1993, s.3.

Ahmed Rıza Bey'in Batı Merkezli Dünya Sistemine Dair Eleştirisi ve Samuel P. Huntington'un Medeniyetler Çatışması Tezine Karşı Verilebilecek Yanıtlar

Estonyalı, Ermeniler Azeri olamadılar. “Sen hangi taraftansın ?” sorusu cevaplanabilir. Ancak “Sen nesin?” sorusunun cevabı bellidir ve bazen sıcak bölgelerde bu cevabın karşılığı kafaya sıkılacak bir kurşun olabilmektedir. Bir insan iki ayrı ülkenin vatandaşı olabilir, ama yarı Müslüman, yarı Katolik olması mümkün değildir. (6) Bölgesel ticaret oranlarının artmakta oluşu, başarısı nisbetinde medeniyet şuurunu teşvik edecektir. Avrupa Birliği, Avrupa Kültürü ve Batı Hristiyanlığı temelinde, NAFTA; Kanada, Amerika, Meksika kültürlerinin mevcut bileşimine dayanmaktadır.”⁵⁰

Huntington'un tezinin temel sorunsalı Batı'nın gücünün giderek azalmasıdır. Esas mesele ise Konfüçyüsçü ve İslami toplumların Batı karşısında güçlenmek amacıyla ekonomik ve askerî güçlerini genişletmeye çalışmalarıdır.⁵¹ Bu bağlamda artık uluslararası politikayı Batı ve Batı-dışı arasındaki ilişkiler şekillendirecektir. Huntington üzerindeki medeniyetleri kabaca Batı ve Batı-dışı olarak tasnif etti. Batı-dışı ise (1) Sinik⁵²: Çin, Güneydoğu Asya, Kore, (2) Japon, (3) Hindu, (4) İslam, (5) Latin Amerika, (6) Afrika medeniyetlerinden müteşekkildir.

Huntington'a göre Batı medeniyeti “Batı Hristiyanlığı”⁵³ özünde ortaya çıkmıştır. Tarihî, coğrafi ve kültürel çerçevesinin dışına taşar bir şekilde günümüzde Avrupa-Amerika ya da Kuzey Atlantik medeniyeti olarak tanımlanmaktadır.⁵⁴ Bunun yanında Huntington'un anlayışında Batı medeniyeti, özünde, evrensel bir model olarak görülmemelidir. Batı sözcüğünün “Batılılaşma” kavramının doğmasına neden olması bu kategorik yanlışa sebebiyet vermiştir. Son tahlilde Batılılaşma ve modernleşme kavramlarının aynı anlama geldiğine dair yanlış bilinç de buradan kaynaklanmıştır.⁵⁵

⁵⁰ A.g.e., s.6-8.

⁵¹ Samuel P. Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Yeni Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, Çevirenler: Mehmet Turhan, Cem Soydemir, Okuyan Us Yayınları, 14. Basım, İstanbul, 2015.

⁵² Huntington 1993 yılında yayımlanan makalesinde Konfüçyüsçü medeniyet olarak adlandırmıştır. Kitapta ise bu adlandırmanın eksik kaldığını belirtmiştir.

⁵³ Huntington'un Batı Hristiyanlığı anlayışı Katolik-Protestan anlayışından süzülerek Batı Avrupa'yı oluşturan ve ABD'yi kuran değerler bağlamında değerlendirilebilir. Ortodoksluk bu tanımın içinde değildir. Zaten Slav-Ortodoks aksı onun için Batı içinde ikincil bir konumdadır.

⁵⁴ Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Yeni Dünya...*, s.56.

⁵⁵ A.g.e., s.57.

Medeniyetler arası ilişkileri tarihsel düzlemde ele aldıktan sonra Huntington “Medeniyetler Çatışması” tezinin temel argümanını, *Batı Medeniyeti* ile *İslam Medeniyeti* arasında gerçekleşeceğini öngördüğü kültürel ve dinsel çatışmaya dayandırır. Her ne kadar Huntington, yekpare bir medeniyetten söz edilemeyeceğini vurgulasa da çatışmanın iki temel aktörü olarak Batı ve İslam’ı gösterir.

Medeniyetler Çatışması tezinin odak noktalarından bir diğerini ise *bölünmüş ülkeler: medeniyet değiştirme çabalarının başarısızlığı* oluşturmaktadır. Rusya, Meksika ve Türkiye; Huntington açısından bölünmüş ülkelerdir. İlgili bölümün ana inceleme konusunu Türkiye ve Mustafa Kemal Atatürk önderliğindeki Türk Modernleşmesi’nin eleştirisi oluşturmaktadır.

Huntington’a göre Kemalizm, topluma Batılı değerleri *dayatmış* ve bunun sonucunda ne İslam ne de Avrupa (Batı) medeniyetine ait olmayan bir devlet ortaya çıkmıştır. Kemalizmi, 1920’lerde ve 1930’larda, Batı medeniyetiyle uyumsuz olduğu varsayımıyla Anadolu halkının kültürünü yok etmeye odaklanan ve ithal edilen bir kültürü bütün halka dayatmayı esas alan bir anlayış biçiminde nitelendiren Huntington, Türkiye’nin Soğuk Savaş Döneminde NATO ve Batı ile müttefiklik ilişkilerini ise *döneme özgü* bir durum olarak değerlendirmektedir. Avrupalıların Türkiye’yi Avrupa Birliği’nin kapısında bekletmesinin de bunu kanıtladığını söyleyen Huntington’a göre Türkiye İslam ve Batı medeniyetleri arasında sıkışmış dolayısıyla bölünmüş bir ülkedir. Türkiye gelecekte varlığını sürdürmek istiyorsa Huntington kendince çözümü bulmuştur. Türkiye Avrupalı olma hevesini bir kenara bırakmalıdır. Türkiye Avrupa’dan koparsa İslâm dünyasının lideri olabilir. Diğer taraftan Sovyetler Birliği’nin dağılması ile Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve diğer Türk liderlerin “Türki”⁵⁶ halklardan oluşan bir topluluk oluşturma vizyonunu benimsediğini ve Türkiye’nin *Adriyatik’ten Çin Seddine* uzanan *dış Türkler* ile ilişkilerini güçlendirmek için büyük çaba harcadığının da altını çizmektedir.⁵⁷ Bu meyanda Türk karar alıcıların Türkiye’nin Doğu ile Batı arasında kendisini

⁵⁶ Bu ifade Huntington’a aittir. Kavramsal düzeyde Türkî, Türki ve Türk tartışması henüz sonlanmış değildir. Buna ek olarak dilden başlayarak kimlik kavramsallaştırmasına Türkiyeli dayatması da yapılmaktadır. Türk dışındaki kavramlar onu benimseyenin siyasi veya ideolojik anlayışı ile yüklüdür. Türk düşüncesi ve Türk dili açısından bu kargaşanın giderilmesinin gerekli olduğu kanaatindeyim.

⁵⁷ A.g.e., s.209-210.

köprü olarak konumlamasına dair söylemlerinin yanıltıcı olduğunu savlayan Huntington mezkûr söylemin Türkiye'nin bölünmüş ülke olduğunun yumuşak bir dille kabulü anlamına geldiğini de belirtmektedir.⁵⁸ Huntington Türkiye tahlilini şu şekilde tamamlamaktadır:

“[Türkiye] kendine yabancı olduğu gerekçesiyle laikliği kaldırıp, kendi medeniyet kümesinde bir parya konumundan çıkarak bu medeniyetin lideri haline gelebilir. Güney Afrika, Hristiyanlıkta Batı'nın iyi ve kötü yanlarını ve ırk ayrımcılığını yaşayıp gördükten sonra, Afrika'ya liderlik etme vasfını özellikle kazandı. Laiklik ve demokraside Batı'nın iyi ve kötü yanlarını yaşayıp görmüş olan Türkiye de en az onun kadar, İslam'a liderlik etme vasfını kazanmış olabilir. Ama bunu yapabilmek için Atatürk'ün mirasını, Rusya'nın Lenin'in mirasını reddedişinden daha eksiksiz bir şekilde reddetmek zorunda kalacaktır. Böyle bir hamle aynı zamanda, Atatürk kalibresinde bir lideri, Türkiye'yi bölünmüş ülke olmaktan çıkarıp, çekirdek bir devlet haline getirmek için gerekli siyasal ve dinsel meşruluğu kendisinde toplamış olan bir lideri gerektirir.”⁵⁹

Huntington, Türkiye'yi Batı içindeki yerini bir yanlışlık, Batılılaşma çabalarını yanılsama ve en önemlisi laikliği⁶⁰ reddedilmesi gereken bir kategori olarak görmektedir.

Sonuç Yerine: Samuel Huntington'un Tezlerine Ahmed Rıza Bey'den Cevaplar

Samuel P. Huntington çalışmalarında yeknesaklaştırılmış medeniyetler tasavvur etmiştir. Ancak, Batı-İslam çatışması bağlamında kurduğu tezinin zayıf

⁵⁸ A.g.e., s.215.

⁵⁹ A.g.e., s.264.

⁶⁰ Şükrü Hanioglu, Huntington'un Türkiye'nin laikliği ile ilgili tezlerini kendince yumuşatarak laik-seküler çevreye Huntington'un mezkûr anlayışının tersinden bir okuma yaparak *Müslüman toplumlarda dindarlık ne kadar azalırsa demokrasi o kadar güçlenir* şeklinde bir tez geliştirilmesinin de hatalı olduğunu iddia etmektedir. Ancak, Hanioglu'na göre Türkiye'de bu yaklaşım açık ya da örtülü biçimde benimsenmiştir. Lâiklik söz konusu amaca ulaşmanın aracı haline getirilmiştir. Bu bağlamda laik çevrelerin Türkiye tasarımıında “dindarlığın” seküler ve modern demokratik bir toplumda “olmaması” gereken bir kimlik şeklinde kavramsallaştırılmasına neden olmuştur. Türkiye bunlardan ötürü büyük sorunlar yaşamıştır. Bkz: Şükrü Hanioglu, “İslam ve Demokrasi”, *Sabah Gazetesi*, 05.01.2014, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/hanioglu/2014/01/05/islam-ve-demokrasi>, Erişim tarihi: 23.11.2024.

noktasını Türkiye oluşturduğu için Türk modernleşmesini ve Atatürk devrimlerini ağır bir şekilde eleştirmiştir. Çünkü Türkiye, onun Batı ve İslam algısında kurguladığı *ideal tiplerin* dışındadır. Ahmed Rıza Bey'in *Batı'nın Politik Ahlaksızlığı* eserinde ifade ettiği Batı'nın Doğu'yu ötekileştirmesi ve Doğu'nun tarihsel bağlamdaki yerini yadsıması bir bakıma Huntington'un Türkiye'ye yönelen savlarında yeniden ortaya çıkmaktadır. İlk olarak Huntington, Türkiye'nin Batılılaşma serüvenini doğrudan 1920'li yıllardan başlatmıştır. 18. yüzyılda başlayan ve 19. yüzyılda gelişen Batılılaşma hareketlerini ve *yeni epistemik* dönüşümü yok saymaktadır ki bu ciddi indirgemeciliktir. İkinci olarak Ahmed Rıza Bey'in eserinde eleştirdiği Batı'nın Türklere ve Türkiye'ye Sevr zihniyeti ile reva gördüğü dışlayıcı, müsamahasız ve ahlaksız yaklaşımın izdüşümü Huntington'un Türkiye'yi konumladığı bölünmüş devlet anlayışıdır. Söz konusu kavramsallaştırma özünde *medeniyet-dışı* ya da daha doğru ifade ile *tarih-dışı* olma halidir. Yani Huntington'un tasavvurunda Türkiye tarih-dışında kalmıştır. Yeri yurdu belli değildir. Bu belirsizliğin temeli ise Türkiye'nin laikliğinden kaynaklanmaktadır. Laiklik Türkiye'yi bölünmüş ve kararsız bir duruma sokmaktadır. Bu tahliliyle Huntington Doğu'da (onun tabiriyle İslam medeniyeti içinde) laikliğin yeri olmadığı sonucuna ulaşmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla laik olmayan bir Türkiye Batılılaşmaktan vazgeçecektir. Bu sayede Batı ve İslam medeniyetleri arasında kültürel ve coğrafi sınırlar kesin bir şekilde çizilebilecektir. Zaten Türkiye'nin kendine özgü durumunu yadsımasının da temel nedeni burada aranmalıdır. Bu bağlamda Ahmed Rıza Bey'in *Doğu'nun aydınlık kafaları Türk meselesini gönüllerinin isteğince halletmeye çalışanların zihniyeti hakkında çok elem verici tespitler yapmaktadır* tahlili geçerliliğini hâlen korumaktadır.

**Finansal Destek ve Teşekkür /
Grant Support and
Acknowledgement**

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. /
The author declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.
---	--

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Makaleler

Ahmet Rıza Bey, *Batının Politik Ahlâksızlığı*, Çeviren: Ergun Göze, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2015.

AKŞİN, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, 15. Basım, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018.

BERKES, Niyazi, *200 Yıldır Neden Bocalıyoruz*, Cilt I, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul 1997.

DEMİR, Remzi, *Philosophia Ottomanica*, Cilt III, Lotus Yayınları, Ankara, 2007.

CHAUTEUBRIAND, *Paris-Kudüs Yolculuğu I-II-III*, Çeviren: Oğuz Peltek, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, Ankara, 1949.

EBUZZİYA, Ziyad, “Ahmed Rızâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-riza>, Erişim tarihi: 23.11.2024.

FULLER, Graham E., *Yeni Türkiye Cumhuriyeti*, Çeviren: Mustafa Acar, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.

HANİOĞLU, Şükrü, “İslam ve Demokrasi”, *Sabah Gazetesi*, 05.01.2014,

<https://www.sabah.com.tr/yazarlar/hanioglu/2014/01/05/islam-ve-demokrasi>, Erişim tarihi: 23.11.2024.

HUNTINGTON, Samuel P., “The Clash of Civilizations”, *Foreign Affairs*, Summer 1993, ss.3-27.

HUNTINGTON, Samuel P., *Medeniyetler Çatışması ve Yeni Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, Çevirenler: Mehmet Turhan, Cem Soydemir, Okuyan Us Yayınları, 14. Basım, İstanbul, 2015.

KABAKÇI, Enes, “Bir Yeniden Yorumlama Örneği: Ahmed Rıza'nın ‘pozitivizm’i,” *Sosyoloji Dergisi*, Dizi 3, Sayı 28, 2014/1, ss.27-58.

LEWİS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çeviren: Babür Turna, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2014.

MALKOÇ, Eminalp, “Doğu-Batı Ekseninde Bir Osmanlı Aydını: Ahmet Rıza, Yaşamı ve Düşünce Dünyası”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Cilt 6, Sayı 11, 2010, ss.92-163.

MARDİN, Şerif, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

ÖZKAN, Kenan, “Türk Modernleşmesinde Pozitivizmin Bilim Algısı”, *Belgi*, Sayı 7, Kış 2014, ss. 923-951.

ŞEHSUVAROĞLU, Haluk, *Cumhuriyet Gazetesi*, 27.01. 1950.

İnternet Kaynakları

<https://islamansiklopedisi.org.tr/mesveret--gazete>, Erişim tarihi, 23.11.2024.

<https://clubgeologiqueidf.fr/wp-content/gallery/grignon-cartes-postales-anciennes/grignon-les-grands-laboratoires.jpg>. Erişim tarihi: 23.11.2024.

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/17/Paris_1889_plakat.jpg, Erişim tarihi: 23.11.2024.

Extended Abstract

The problematique of the Eastern and Western differentiation is frequently analyzed in the International Relations discipline. In the history of Turkish thought, Ahmet Rıza Bey's “The Political Immorality of the West” stands out. In this work, he analyzed the West's exclusionary perspective towards the East and the construction of Western civilization through violence. He presented the Crusades and the destruction of Andalusia as exemplary cases. Ahmet Rıza Bey's work addressed the issue from a different perspective long before Samuel P. Huntington's "Clash of Civilizations." Ahmet Rıza Bey explained international relations as the violent expansionism and transformation

of the West, which Huntington interpreted as Western subjectivation. With this model, he is a seminal figure in the history of Turkish thought as well as in Türkiye-centered analyses of international relations.

Samuel P. Huntington's thesis on the clash of civilizations has been discussed within the discipline of International Relations since its inception. Huntington, who provided explanations and predictions about the nature of the post-Cold War international system at the theoretical level, placed the phenomenon of civilization at the level of analysis. He classified civilizations according to historical, religious, and/or sectarian contexts. This thesis is debated in Türkiye and around the world. The clash of civilizations is widely studied in the literature on international relations, the history of civilizations, and political science. However, Huntington's thesis has attracted attention due to security-related events in the destabilized international system after the Cold War. The main problem of Huntington's thesis is the declining power of the West. The primary issue is that Confucian and Islamic societies seek to expand their economic and military power to become stronger against the West. In this context, international politics will be shaped by the relations between the Western and the non-Western. Huntington roughly divides civilizations into Western and non-Western. The non-Western civilizations are: (1) Sinic: Chinese, Southeast Asian, Korean; (2) Japanese; (3) Hindu; (4) Islamic; (5) Latin American; and (6) African. According to Huntington, Western civilization emerged from the essence of "Western Christianity." Today, it is defined as the Euro-American or North Atlantic civilization, extending beyond its historical, geographical, and cultural framework.

Moreover, according to Huntington, Western civilization should not be seen as a universal model. It is this categorical error that has given rise to the concept of "Westernization." Ultimately, it has also led to the misconception that the concepts of Westernization and modernization are synonymous. After discussing the relations between civilizations from a historical perspective, Huntington bases the main argument of his "clash of civilizations" thesis on the cultural and religious clash between Western civilization and Islamic civilization. Although Huntington emphasizes that one cannot speak of a monolithic civilization, he points to the West and Islam as the two main actors in the conflict. Another focus of the clash of civilizations thesis is divided

countries: the failure of efforts to change civilizations. Russia, Mexico, and Türkiye are divided countries in Huntington's standpoint. The primary subject of his view is Türkiye and the critique of Turkish modernization under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk. Türkiye occupies an important place in the clash of civilizations thesis and theoretical approach. Describing Türkiye as a divided and unstable country, Huntington states that Türkiye is not where it should be in the classification of civilizations. In this context, he argues that the foundation of the Turkish state was based on a flawed philosophical premise. Huntington sees Türkiye's place in the Western civilization as a mistake, its Westernization efforts as an illusion, and, most importantly, secularism as a category that should be rejected. In his work, Samuel P. Huntington envisioned unified civilizations. However, he strongly criticized Turkish modernization and Atatürk's revolutions because Türkiye is the weak point of his thesis, which he constructed in the context of the West-Islam conflict. Türkiye is outside the ideal types he constructed in his perception of the West and Islam. In a way, the West's marginalization of the East and denial of the East's place in the historical context, as expressed by Ahmed Rıza Bey in "The Political Immorality of the West" reappears in Huntington's arguments against Türkiye. Huntington starts Türkiye's Westernization adventure directly from the 1920s, ignoring the Westernization movements that began in the 18th century and developed in the 19th century, as well as the new epistemic transformation—an oversight that constitutes serious reductionism. In conclusion, the theses of Ahmet Rıza Bey offer a rich and fertile groundwork for the development of Turkish and Türkiye-centered International Relations analyses.